

Синиша ЈЕЛУШИЋ*

ТЕКСТ И КОНТЕКСТ: НИХИЛИЗАМ И ХРИШЋАНАСТВО У „ТИФУСАРИМА” Ј. КАШТЕЛАНА

За приступ проблему који сам у овом раду намјерен анализирати, издвојимо најприје стихове првог дијела Каштеланове поеме *Тифусари*:

I

Бројим стопе на бијелу снијегу. Смрт до смрти.
Смрт су стопе моје.
Смрт до смрти. Смрт до смрти.
Смрт су стопе моје.

Свака
иде
своме
гробу.
Свака иде своме гробу
ко извори
своме
мору.

Свака иде своме гробу.

У приступу тумачењу стихова првог дијела поеме полазно је разликовање два нивоа анализе:

Први ћемо одредити *фонолошким* нивоом а други *онџолошким*, а ови (нивои), уопштено узев, представљају хеуристичке могућности за

* Редовни професор на Факултету драмских умјетности, Цетиње

извођење неких далекосежних закључака када је о тумачењу пјесничког текста ријеч.

1. ФОНОЛОШКА РАВАН

У синтактичкој структури првог дијела *Тифусара* није тешко уочити доминантну присутност алитерације гласа *с*. Посредством овог типа гласовне фактуре, како је то уобичајено, доспијева се до наглашене мелодијске (: еуфонијске) димензије стиха.

Занимљиво је, међутим, промислити закључке који происходе из покушаја повезивања овог типа синтактичке структуре са *семантичком* текста, која, уопште узев, из такве (респ. алитерацијске) структуре произилази.

Тако на примјер, Бранко Вулетић у опсежној анализи Каштелановог пјесништва успоставља експлицитну везу између назначених нивоа, с обзиром на то да „ову алитерацију можемо проматрати и као метафору: глас *с* највиши је глас људског говора; тек мало изнад њега граница је људских могућности слушања; изнад гласа *с* за нас више нема звукова; тамо су вибрације које не можемо чути: глас *с* граница је између људског говора и тишине, између људског и нељудског; глас *с* глас је граничних стања, глас на граници живота и смрти”.¹

Полазећи од посљедње одреднице, која је семантички неупитна, да, наиме, глас *с* јесте глас граничних стања, на граници живота и смрти, Вулетић закључује да: „Читава пјесма *Тифусари* кретање је границом између живота и смрти, између патње и наде”.²

Сажето речено, метафора алитерације гласа *с*, твори особену семантику *Тифусара* одређену, подсјетимо још једном, кретањем на граници између живота и смрти, између патње и наде. Или, другим ријечима, како даље пише Вулетић, све ове супротности... већ су садржане у „најситнијем кључном дијелу структуре: у граничном гласу *с*, гдје нестаје, али и настаје људскост; гдје нестаје, али и настаје смрт; гдје нестаје, али и настаје живот”.³

У строгом смислу се доспијева до закључка да фонолошка одредница гласа *с*, која је према Вулетићу универзална, конституише значење текста, сагласно „метафори алитерације гласа *с*”.

¹ Бранко Вулетић, *Простор пјесме и простор пјесничкива*: Обликовање простора у пјесми „Тифусари” и у пјесништву Јуре Каштелана. Вид. Загребачка славистичка школа //www.hrvatskiplus.org/index.

² *Ibid.*

³ *Ibid.*

Ипак, уколико ово опште фонолошко одређење алитерације гласа *с* покушамо примијенити на семантику стихова, примјерице, два средњовјековна пјесника, појавиће се немале теоријске недоумице. Познати Силуан стихови у којима врхуни управо алитерација гласа *с*: *Слави ой̄бей̄нив, славу обрей̄ше, Саво...* Слово *слави* *Саве с̄илей̄ше* Силуан, чије је значење „гранично” само утолико уколико подразумева сложена хришћанску теолошку опозицију: земаљско – вјечно. Ипак, строго узев, ни тада „гранично” није доминантно – домонантна је *слава* (сотериологија/есхатологија) до које Сава доспијева.

На трагу овог тумачења су и не мање познати стихови Јакова Серског о Синају (Сина): *О Сина, о светӣа моје̄ю сӣјаније/О Сина, о силно̄ ш̄ебе желаније...* у којима је, попут претходних стихова, присутна опозиција: купине несагориве (: огњи неопалимаја) и огња вјечнога (: огња вечнујучтаго).

И овдје, лако се увјеравамо, доминантна није у неком „граничном” стању већ у постигнућу божанске благодати или обожењу као циљу хришћанског овоземаљског бивствовања. Истини за вољу, у истој студији Вулетић наглашава да гласовни симболизам није својство гласа као изоловане јединице и да се стога смисао гласу може приписивати само у исказном контексту. Прецизније: „Истим се гласом у различитим текстовима могу сугерирати битно удаљени смислови, подупирати посве различита расположења и дискурзивни тонови”.⁴

Међутим, ако се „истим гласом у различитим текстовима могу сугерирати битно удаљени смислови...”, како се може прихватити универзалност семантике алитерација гласа *с*?

Два наведена примјера средњовјековних текстова са наглашеном алитерацијом овога гласа, упућују на радикално другачије значење – у оба случаја повезано са појмом свјетлости. Али, да ли је глас *с* оправдано повезивати са темељном семантиком термина *свјей̄лос̄ӣ*, само зато што овај термин тим гласом започиње?

2. ОНТОЛОШКА РАВАН

Смрт је у Каштелановом пјесништву уопште, како је још запазио А. Стамаћ: „догађај судбински; он се једноставно збио такав какав јест, и ту нема посредованих питања”.⁵ Стога је овдје ријеч о бивствовању као таквом којим, „краљује тема давне *аркхе*”.⁶

⁴ *Ibid.*

⁵ Ante Stamać, *Slikovno i pojmovno pjesništvo*, Zagreb: Liber, 1977, стр. 119.

⁶ *Ibid.*

Бивствовање, судећи према овим стиховима, јесте доминантно одређено смрћу. Тек свијест о смрти (коначности), могло би се на трагу Хајдегера утврдити, окреће тубивствоване/човјека, према њему самом и омогућује аутентичност (Хајдегер).

Занимљиво је да и сам Каштелан у својим теоријским списима (нпр. у разматрањима о А. Б. Шимићу) користи термин *архе* у смислу онога што не престаје *доминирајти*: „Ријеч *аркхе* наводи више на оно што каже глагол *аркхеин* – на оно што не престаје доминирати”.⁷ А ово доминирање се односи на *йочело* (гр. *архе*) из кога све ствари настају и у које се својим пропадањем враћају, које је у свим стварима присутно као њихова основна супстанција. Отуда је „доминирујућем *аркхе*” инхерентно обиљежје ненасталости, непролазности и неуништивости.⁸

Надаље, бивствовање се разумијева као *йуи* /*идење* ка гробу (: смрти):

Свака (стопа) иде своје *йробу*. А пут ка гробу, како стих казује, аналоган је *изворима* који иду *своје мору*. Прецизније: кретање стопа повезано је са кретањем извора – у првом случају циљ (гр. *йелос*) јесте *йроб*, у потоњем *море*.

Каква је семантичка повезаност ових појмова? Другим ријечима, уколико се између поменутих појмова успоставља нека врста дубинске повезаности, каква је семантичка функција те повезаности?

Сам појам *извора* као *свејої мјестиа* присутан је у многим старим културама и обично је у вези са култним божанствима лијечења и очишћења... Он постаје симбол вјечног живота и поновног рођења; ⁹ отуда у хришћанству представља спасење и очишћење.¹⁰ Симболичко значење *извора* кореспондира са општим значењем симбола *воде* која је извор живота (: *materia prima*), средство очишћења и средиште обнављања.¹¹ Стога се вода разумијева као први принцип бића (: архе). (Уп. у грчкој митологији: *Океан* као праотац свих ствари, богова и људи; у Талесовој филозофији: вода као *архе/начело* бића.) Из овога слиједи да је *вода* „жива вода, вода живота” космогонијски симбол који, будући да очишћује, исцјељује и подмлађује, уводи у вјечност.¹²

⁷ Jure Kaštelan, *Približavanje*, Zagreb: Razlog, 1970, стр. 47.

⁸ Вид.: Б. Павловић, *Филозофски речник*, Београд: Плато, 1997, стр. 26.

⁹ Х. Бидерман, *Речник симбола*, Београд: Плато, 2004, стр. 126.

¹⁰ Ц. К. Купер, *Илустрована енциклопедија традиционалних симбола*, Београд: Нолит, 2004, стр. 28.

¹¹ J. Chevalier, A. Gheerbrant, *Rječnik simbola*, Zagreb: Nakladni zavod МН, 1983, стр. 755.

¹² *Ibid.*

Још један податак који се односи на симболику воде јесте посебно индикативан: вода је *извор свећа*, она објављује *иранценцијанско*, па се стога сматра *хиерофанијом*. Важно је имати на уму да амбивалентно значење овог симбола: она је извор живота и извор смрти, она ствара и разара.¹³

Уколико на трагу оваквог дешифровања темељних симбола Каштеланових стихова покушамо разумијевање односа дијела и цјелине поеме *Тифусари*, доћи ћемо до теоријски необично инспиративних закључака.

Покушајмо овај став образложити прецизније. Нема никакве сумње да стихови првог дијела *Тифусара* значењски маркирају три доминантна термина:

Споја, *Смрт*, *Гроб*. А већ је речено да се, судећи по њиховом доминантном присуству, бивствовање превасходно разумије, као *јуи* ка смрти чија је коначност топички одређена гробом.

У овом смјеру тумачења могло би се закључити да је стиховима тематизовано радикално нихилистичко значење: човјек је биће коначности, биће у коме пребива смрт. То је темељно значење егзистенције, сведено на њен први, исходни принцип (*principium primum*).

Поређење *циља* кретања стопа са изворима и морем (четврта строфа, дио 1), међутим, темељно мијења ово значење. Наиме, ако се успоставља аналогија са појмом *извора/мора*, онда се правац претходно утврђеног, радикално нихилистичког значења мора темељно промијенити. Подсјетимо сада сажето да, како знамо, симболичко значење *извора* кореспондира са општим значењем симбола *воде* која је извор самог живота (: *matéria prima*), средство очишћења и средиште обнављања.

Како сада разумјети појам *смрти* уколико је она *као* извор и море, а то строго узев значи: само *почело* живота, а потом и његово очишћење и обнављање?

Посебно пада у очи да овим, нимало случајним поређењем, бива поништена популарна дистинкција између појма живота и појма смрти: ова потоња поприма сакрално, метафизичко значење које појам живота подразумева – али сада у онтолошки *вишем* смислу. Прецизније: емпиријска опозиција живота и смрти (као свакодневног искуства), која постоји на нивоу једног елементарнијег читања стихова, укида се увођењем онтичког промишљања смрти која, отуда, поприма архетипске атрибуте повезане са превасходним значењем појма извора и/или мора.

Овај однос семантичке опозиције (живот – смрт) који посредвањем семантичке трансформације постаје однос условног идентитета (живот

¹³ *Ibid*, стр. 756.

– живот), карактеристичан је за логику семантичке структуре Каштеланове поеме у цјелини.

Како се сада из оваквог разумијевања појмова *живої* и *смрї* могу интерпретирати завршни стихови Каштеланове поеме (дио 6):

Корак по корак. Смрт у јарак баци
човјека и коња. За ме нема зоре,
али и у смрти ми смо партизани
И наши мртви још се јаче боре.

Сагласно терминима прве строфе и завршни стихови садрже *крейшање*: „Корак по корак”, које смјера ка *смрїи* која на крају „у јарак баци/човјека и коња”.

Стога за јунака поеме „*нема зоре*” – другим ријечима, овим исказом се објављује окончање његовог овоземаљског бивствовања.

И наредни стих, у коме се појам смрти експлицитно уводи, допунски заснива аргумент о вези одсутности зоре и присутности смрти.

Завршна два стиха уводе ново значење које, попут примјера из првог дијела поеме, битно мијењају семантичку суштину бинарне опозиције *одсуїносї* – *їрисуїносї*. Савршено аналогно значењу првог дијела *одсуїносї* (: зора, свјетлост, живот) сада постаје атрибутом присутности (: смрт, коначност).

Или, сасвим прецизно, смрт се преображава у свјетлост која свагда представља онтички атрибут живота, што је истовјетно успостављеном идентитету почетних стихова.

Широки опсег симболичких значења опозиције живот/смрт, сада се конкретизује термином *їарїизани* у коме је одлучујуће садржана димензија *sub spetie aeternitatis*. Уколико се атрибут вјечности придаје овдје *їарїизанима* онда је савршено досљедно да они, у таквом поимању смрти „још јаче се боре”. А смисао борбе, којој се придаје атрибут вјечног, рабабира се: „У свакој стопи, на сваком кораку; слобода, слобода”.

У сада доминантном појму слободе садржана је битна категорија *љубави* јер: „ти што си љубав сама,/хоћеш ли умурући живу љубав дати/што пркоси смрти и челик прелама?” Семантика стихова овим доспијева до хришћанске теолошке равни у којој су Љубав и Слобода темељни, исходни појмови.

Још један појам хришћанске провенијенције постаје пресудан за разумијевање Каштеланове поеме. Нема сумње да у свим овим, семантички сложеним релацијама Каштеланове поеме, врхуни категорија *жрїве*,

с обзиром на то да управо жртва представља онај нужан услов којим се савлађује хаос и успоставља космички ред.

Или, другим ријечима, постигнуће живота у смрти (: трансформација смрти), достиже се *жртвом*, посредством које се доспијева до *слободе* која је семантички аналогна *свјетлости*.

Пада у очи да оваква семантичка схема стихова успоставља хришћански модел *преображења* којим биће доспијева до нове равни *ио-сџеизисџеницијална* раван, и тиме строго узев, постиже нови квалитет *транценденције*.

У том смислу завршни стихови представљају неку врсту скривене импликације темељних хришћанских категорија. Познато слово везано за Христово васкрсење на коме се утемељује битна мисао *хришћанске метафизике*: у смрти/смрћу се смрт превазилази, конкретизирана је политичким, идеолошким или историјским чином; или, другачије, оно појединачно: *партизани*, преводи се, у Каштелановим стиховима, на план општег *религијској археији*.¹⁴

Врло сажето речено, с правом се може учити да Каштеланова поема доминантно саопштава *јуи* страдања (: жртве), којим се доспијева до циља/телоса свјетлости и вјечног *преображеној* живота.

Или, слиједећи мисао савремене теологије (Ј. Зизјулас): Ако искуство Преображења треба да буде повезано са искуством Крста – а управо ово изискује само библијско свједочанство ... нема другог начина да угледамо нестворену свјетлост осим кроз страдање за друге и страдањем заједно са другима.¹⁵

Тиме се на другом семантичком полу поема *Тифусари* – написане из пера досљедног љевичара, комунисте и партизана (која, уз Ковачићеву *Јаму*, представља најзначајније антифашистичко дјело хрватске књи-

¹⁴ Ова интенција Каштеланове поезије с правом се означава као „жудња за транценденцијом, за помирењем супротности Ковачићевих напасних тема мрака и свјетла, за постизањем јединства човјека и природе у Каштеланову пјесничком свијету исказује се као покушај структурирања митскога простора враћањем на божанске почетке.” Вид. Вождар Петрач: *Пјесник митске снаге, Република, Godište LXVI Broj 3, Ožujak 2010*, стр. 23.

¹⁵ Занимљиво да се метафизичка димензија Каштелановог пјесништва у досадашњој критици не повезује експлицитно са хришћанском семантиком. Тако нпр. М. Грчић запажа да „Каштеланове метафизичке слутње не достижу кршћанских изричитости, нису у тијесном непосредном ослуку кршћанскога објављеног и особног Бога. Оне су више на трагу изградње древнога митског свијета у којем доминира логос, божанска ватра која је покретач свега живота”. Вид. Марко Грчић: *Јуре Кашћелан (1919–1990) и Библија 1968. Република, op. cit.* стр. 23.

жевности), може читати савршено другачије у односу на њено непосредно манифесивно значење.

Полазећи на име од архетипских значења саржаним у доминантним симболима Каштеланове поеме, конкретна историјска раван постаје полазна за конституисање идеје *sub spetie aeternitatis*, идеје која књижевном тексту уопште придаје метафизичку димензију. А сагласно тој димензији, темељној у Каштелановом пјесништву, оно надилази сваки историјски или идеологијски конкретум. И управо стога заузима једно од неупитно привилегованих мјеста у хрватској и јужнословенским књижевностима XX стољећа.

Sinisa JELUŠIĆ

TEXT AND CONTEXT: THE SEMANTIC LEVELS OF KASTELAN'S
POEMS *TYPHOID MEN* / *TIFUSARI*

Summary

The paper critically reflects the relationship between: 1. The *phonological* and 2. The *semantic* dimensions of the Kastelans verses. The object of critic is the issue of phonological theory *alliteration* (as the repetition of usually initial consonant sounds – s), *grosso modo*, which is understood as a semantic *universal metaphor* (resp. universal semantics). Furthermore, it shows the semantic function of context, which radically has changed the direction of the meaning of the poetry text. The archetypal levels of the text show that its latent meaning contains predicate which is contrary to his manifest model. In this direction of the interpretation, the author underlines as an especially important problem of transformation of the poems meaning which (transform) includes two poles: the *Nihilist* semantic and semantic of *Christian* Theology.

Key words: phonology, ontology, symbol, semantic, interpretation, nihilism, Christian theology.